

Одно последнее замечание относительно Американского соглашения по правам человека. Статья 12(3) этого соглашения в основном сходна со статьей 9(2) Европейского Соглашения о запрете на ограничения проявлений религиозной свободы. Однако в формулировках имеется тонкое различие. Статья 12(3) гласит, что свобода в проявлении религиозных чувств "может подлежать лишь ограничениям, предписанным законами и необходимым для охраны общественного спокойствия, порядка, здоровья, нравственности или прав и свобод других". Опущена фраза "необходимые в демократическом обществе". Конечно, существует множество вещей, которые не являются необходимыми, если не имеется в виду демократическое общество. Надеемся, что Американское соглашение найдет применение в демократическом обществе, так, чтобы имеющееся в нем отличие относительно основного ограничения по нарушениям религиозной свободы не было фактическим ограничением.

П. ЯРОЦЬКИЙ (Київ, Україна)

СВОБОДА БУТТЯ РЕЛІГІЇ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ТОТАЛІТАРИЗМУ І НЕТОЛЕРАНТНОСТІ

Короткий екскурс до витоків зазначеної проблеми засвідчує, що ідея віротерпимості, свободи думки, переконання була відома ще за часів давнього світу. Вона набула ще більшої актуальності в античному світі. Саме в цей період у філософській думці набуває застосування латинській термін-поняття *tolerancia* – терпимість до чужих думок і вірувань. В умовах існування з різними східними культурами, за наявності державної релігії Риму християни також підкреслювали свою прихильність до принципів віротерпимості. Тертулліан стверджував, що „кожний поклоняється тому, чого хоче. Релігія однієї людини ні шкідлива, ні корисна для іншої. Релігія повинна бути прийнятою за переконанням, а не за допомогою насильства”.

Проте із зміцненням становища християнства як державної релігії Римської імперії терпимість ставлення до інших культур змінилося нетерпимістю. Від імені християнської церкви розпочалося переслідування прихильників пізньої античної філософії, носіїв античної культури, а також adeptів еретичних течій усередині християнства. У Середньовіччі численні еретичні вчення у лоні християнства виявляють стійку тенденцію до протидії ідеям клерикалізму і владно-тоталітарним амбіціям церкви. Гуманісти епохи Відродження, обґрунтовуючи ідею цінності людської особистості, протиставляли толерантність релігійній нетерпимості. У міру того, як вдосконалювалися суспільні відносини, збільшувався обсяг демократичних прав і свобод у розвинених державах Європи і Америки. Свобода совісті набувала значення не тільки свободи віросповідань, а й права особи на свободу переконань і на вільне виявлення свого ставлення до релігії.

Імперські системи завжди обмежували свободу буття релігії у її різнобічних конфесійних виявах. Ідея самодержавства була політичним символом віри російського православ'я, що уособлювалося у відомій ідеологічній тріаді „самодержавство, православ'я, народність”. Усі релігії в Російській імперії

поділялися на три групи: державну (православне віросповідання), терпимі й нетерпимі (до останньої відносилися так звані „секти”). Державно-церковна політика в Австро-Угорській імперії ні в чому не поступалася політиці російського самодержавства в релігійних питаннях. У цій імперії урядовими заходами цілеспрямовано послаблювався контроль Апостольської Столиці й особисто Римського папи над греко-католиками. Ці заходи греко-католицькі церковні історики обережно називають „февроніанським запамороченням”, „блудодіями в церковних справах”.

Але найбільше викликів нетолерантності у ставленні до релігії знаходимо під час панування тоталітарних систем – гітлеризму і сталінізму. Політика КПРС у релігійному питанні базувалася на ідеологічних принципах: несумісність марксизму і релігії; підпорядкування боротьби з релігією завданням боротьби за комунізм; єдність дій трудящих - віруючих і невіруючих - у боротьбі проти імперіалізму, за соціальний прогрес. Безумовно, що все це, а також проголошення і застосування на практиці ідеологічних тез про „панівний науково-матеріалістичний світогляд”, „суспільство масового атеїзму” підштовхувало державну політику щодо релігії, церкви, віруючих на шлях адміністрування, обмеження свободи буття релігії, звуження її до мінімальних гарантій відправлення релігійних культів.

Нацистська ідеологія і практична політика щодо релігії не обмежувалася лише контролем за діяльністю церкви в суспільстві, але спрямовувалася проти її ідентичності й системи цінностей. Сумління індивідуума формувалося на ідеях нацизму, які мали антихристиянську спрямованість, а пастирі церкви насильницьки відокремлювалися від віруючих. Боротьба з церквою проводилася під прикриттям „охорони моральності”. З цією метою використовувалися судові процеси із захисту німецьких національних морально-етичних засад і звичаїв. На початку 1937 р. Адольф Гітлер декларував, що „християнство дозріло до знищення”, а відтак церкви повинні визнати примат держави. Гітлерівський міністр пропаганди Йозеф Геббельс публічно розтлумачив, що Гітлер своєю антихристиянською декларацією дав сигнал „розпочати судові процеси проти аморальності кліру”. Гестапо почало масово фабрикувати факти „сексуального розбещення дітей і молоді в католицьких школах”. У результаті нацистської кампанії з викриття „церковної педофілії” тисячі католицьких і протестантських священиків кинуті в концентраційні табори [1, 4]. Під прикриттям боротьби з педофілією і збереженням етично-морального здоров'я німецької нації закривалися церковні навчальні установи, піддавалися вандалізму церковні приміщення, місця поклоніння і паломництва.

Як засвідчують нинішні католицькі історики й експерти, напередодні розв'язання нацистською Німеччиною Другої світової війни дискредитація й звинувачення католицького духовенства у сексуальних збоченнях сягнули свого апогею. Виконуючи завдання геббельсівської антицерковної політики, весь пропагандистський апарат змобілізовано на здійснення атак на духовенство, фабрикацію гучних „педофільських скандалів”. Нацистська преса конкурувала між собою, виносячи на шпальти своїх видань найобридливіші заголовки: „захристя перетворенні в борделі”, „Монастирі стали малинами гомосексуалістів” і т.п. В результаті цієї пропагандистської кампанії понад 7 тисяч священиків і монахів звинувачено в педофілії і гомосексуалізмі. „Католицька церква платила високу ціну за критичне ставлення до режиму Гітлера” [2, 5].

Судові процеси на „захист національних звичаїв і морально-етичних засад” мали сприяти масовому виходу віруючих з церков. Якоюсь мірою це вдалося

досягти нацистському режиму. Якщо в 1933-1935 рр. щорічно виходили з церков понад 30 тис. віруючих, то, починаючи з 1937 р., їх кількість щорічно сягала понад 100 тис. У 1938-1942 рр. Католицьку церкву офіційно щорічно залишало до 300 тис. католиків. Аналіз стану релігійності цього періоду показує, що все ж спроба глобально здійснюваної антирелігійної пропаганди не вплинула на очікуваний гітлерівським режимом масовий вихід віруючих з Католицької церкви. Віруючі, недовіряючи офіційній пропаганді, яка велася під гаслом «збереження німецьких звичаїв і моральних національних засад, проти їх порушення в лоні Католицької церкви», усвідомлювали, що нацистам не стільки йдеться про захист морально-етичних засад, як про боротьбу з політичним католицизмом і релігією в цілому. Нацистська пропаганда за „моральну чистоту німецьких національних звичаїв” спрямовувалася девізом Гітлера: „Третій Рейх не віддасть свою молодь нікому, а сам оточить її своїм вихованням і навчанням” [1, 4].

Єпископ Регенсбурга Герхард Мюллер у березні 2010р., аналізуючи цей трагічний період буття Католицької церкви у посланні до свої парафіян, підкреслив, що нацистський режим намагався приписати вину нечисленній групі священників усій церкві. Йшлося про те, щоб у свідомості обивателя сформувалося переконання, що не окремі особи були винні в аморальних поступках, а Церква в цілому як інституція. Єпископ Мюллер зацентрував увагу німецьких католиків на сучасному стані речей у зв'язку з організованою антикатолицькою кампанією, заявивши, що „сьогодні ми є свідками подібних нацистським світових медіа: роздування до гігантських розмірів маргінального явища педофілії священників спрямоване для досягнення тієї ж мети – підміни вини окремих осіб виною всієї Церкви, щоб підірвати її моральний престиж” [2, 5].

Цей високий ієрарх Католицької церкви виступив в обороні самого понтифіка Бенедикта XVI, який також став об'єктом атак світових медіа за недостатньо тверду позицію у ставленні до моральних збочень католицьких священників у США та інших країнах. Єпископ Мюллер прийшов до висновку, що нинішня глобальна кампанія, спрямована проти Католицької церкви, є „спробою розправитися з єдиною інституцією, яка не піддається сучасним псевдопоступовим ідеологіям і політичним виправленням” [2, 5].

У сучасній українській дійсності знаходимо чимало випадків дискредитації у засобах масової інформації окремих релігійних течій, по суті, із застосуванням цього ж методу приписування справжньої чи вигаданої вини окремої особи всій конфесійній спільноті. Антисектанські статті і телепередачі будуються саме на таких постулатах.

До Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України все частіше стали звертатися протестантські конфесії, які зазнають різних форм нетерпимості та дискредитації. Так, наприклад, президент Української уніонної конференції Церкви адвентистів сьомого дня В.А.Крупський і директор відділу суспільних зв'язків і релігійної свободи цієї Церкви П.В.Ганулч звернулися з проханням зробити експертний релігієзнавчий висновок про віровчення, обрядову практику та організаційну структуру Церкви АСД в Україні, оскільки, як вони зазначають, „у масових засобах інформації України з'являються матеріали, які називають Церкву АСД сектою. Це породжує напруження в стосунках з громадянами і судові позови”.

Зрештою, шпамп „секта” часто застосовується в засобах масової інформації щодо інших протестантських конфесій – п'ятидесятників, свідків Єгови і навіть

баптистів, що принижує гідність віруючих цих конфесій і є виявом сучасної нетолерантності.

Очевидно, що організатори і виконавці нинішньої антисектантської пропаганди не мають наукових уявлень про сутність й природу сектантства. У широкому значенні „сектантство” – це історичний процес, внаслідок якого в лоні всіх світових релігій виникали поділи і розподіли. Сектантство – одна з постійних складових в історії християнства, яке саме виникло як секта в іудаїзмі. Відтак, сектантами називали такі групи, які відокремлювалися від існуючих релігійних спільнот. Секти, як правило, недовговічні. Більшість з них поступово втрачають сектантський характер і протягом життя одного-двох поколінь набувають статусу церкви. Сучасні протестантські течії (ті ж баптисти, п'ятидесятники, адвентисти) колись були сектами.

У соціології релігії термін „секта” набув визначення особливого релігійного руху. У типології релігійних рухів, початок якої поклав Е. Трольч, секта – це організована релігійна спільнота, яка сформувалася в ході суперництва і боротьби з панівною у суспільстві релігією (християнством, ісламом, іудаїзмом чи іншою), яку характеризують високий рівень організації і соціально-економічної інтеграції, але релігійність послідовників якої не вимагає активного і глибокого залучення в духовні пошуки. Якщо церква йде шляхом компромісу і пристосовує своє віровчення і культ до установок секулярного суспільства, то секта відкидає компроміси і угодовство, виступаючи і проти офіційної Церкви і проти секуляризованого суспільства, щоб захистити чистоту справжнього віровчення і застосування його принципів у практичному житті [3,1038].

Течії пізнього протестантизму (баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, а також свідки Єгови), яких в засобах масової інформації часто називають сектами (сектантами), за роки незалежності України пройшли шлях – за догматичними, культово-обрядовими, інституційно-організаційними вимірами, ступенем відкритості до суспільства і ставлення до держави і, навпаки, ставлення держави і суспільства до них, – від секти до церкви.

Умови їхнього існування в радянській державі, коли ці протестантські конфесії були заборонені або існували під тиском каральних, адміністративних і пропагандистських органів, спричиняли їхню закритість щодо суспільства, індіферентне, а то й вороже ставлення до держави, конспіративний, напівлегальний, а частіше нелегальний статус цих протестантських громад. Це зумовлювало їхню сектантську замкнутість.

Суспільна ж легалізація, правове визнання цих протестантських течій як церков і релігійних організацій, рівноправних з іншими, традиційними церквами, притаманний протестантизму динамізм в євангелізаційно-місіонерській діяльності й суспільному житті, сприяли формуванню нового типу конфесійної інституалізації і що, найістотніше, започаткували шлях до відкритості в суспільстві і активного входження в громадське життя.

Сучасні українські протестанти – баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, а також свідки Єгови позбулися сектантських рис або ж прискореними темпами їх позбуваються. У них є ґрунтовно опрацьоване теоретичне богослів'я, ієрархічні організаційні структури, ефективна система підготовки священницьких кадрів – від теологічних коледжів і семінарій до інститутів і університетів, кваліфікований професорсько-викладацький персонал з богословськими та науковими ступенями, власні високотехнологічні друкарсько-видавничі бази. Вони ведуть різноманітні

тематичні теле- і радіопередачі євангелізаційного спрямування. Вони мають налагоджені зв'язки зі своїми закордонними церквами і центрами. Такий різновид конфесійного влаштування та релігійної життєдіяльності, як і високий рівень їх інституалізації, не можна вважати сектанським. Традиційне ставлення деяких представників так званих історичних церков і окремих засобів масової комунікації до цих протестанських течій як до „сект” успадковане від самодержавно-православної Росії та комуністично-атеїстичного Радянського Союзу, які таким чином намагалися дискредитувати ці релігійні течії, посягти в громадській думці й суспільстві негативне до них ставлення.

Зрештою, всі діючі нині в Україні пізньопротестантські конфесії, по суті, також вже стали історичними, оскільки існують на українській землі від 100 до 150 років. За період існування незалежної України вони зросли кількісно у 3-5, а то і 7 разів. У сучасному світі пізньопротестантські конфесії сформувалися як динамічні церкви з постійно зростаючою кількістю послідовників: баптистів – 75 млн., п'ятидесятників – 215 млн., адвентистів – 13 млн., свідків Єгови – 9 млн.

Ставлення до цих конфесійних спільнот як „сект” неприпустиме. Це суперечить Конституції України і Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації”, міжнародним правовим актам, зокрема „Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань”, проголошеної Генеральною Асамблеєю ООН 21 листопада 1981р., а також „Підсумковому документу Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі” (від 15 січня 1989 р.).

У зв'язку з тлумаченням виразу „нетерпимість та дискримінація на ґрунті релігії чи переконань” у вище названих міжнародних документах необхідно послатися на такий прецедент. 10 червня 2010 року Європейський суд з прав людини виніс рішення у справі „Свідки Єгови в Москві проти Росії”. У ній йшлося про ліквідацію московської громади свідків Єгови і заборону її релігійної діяльності в Москві.

В одноголосному рішенні судді Європейського суду з прав людини заявили, що ліквідація і заборона були протизаконними і порушили основні права людини, гарантовані «Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», у тому числі свободу релігії, право сповідувати свою релігію, право на мирні збори, а також право на справедливий і публічний судовий розгляд у розумні строки.

У рішенні Європейського суду з прав людини вказується, що уряд Росії „юридично зобов'язуваний ... припинити виявлене Судом порушення і якомога повніше виправити завдану шкоду”. Європейський суд з прав людини не виявив жодних доказів, які б підтверджували представлені Російською державою підстави для ліквідації московської громади свідків Єгови. Разом з тим у рішенні Європейського суду з прав людини зокрема зазначається: „обвинувачення, що Свідки Єгови спричиняють розпад сімей, не знайшло підтвердження”; „законодавство Росії не відносить прозелітизм до категорії правопорушень”; „не було встановлено жодних доказів недоречних методів прозелітизму”; „Суд не зміг виявити жодних ознак того, що неповнолітніх „втягували” в організацію проти їхньої волі, обманом, шахрайством або якимось іншим недоречним способом”; „не було переконливо показано, що громада Свідків Єгови або окремі її члени підбурювали членів своєї громади чи інших осіб відмовлятися виконувати встановлені законом громадські обов'язки”.

Суд також зазначив, що ще однією підставою для заборони діяльності московської громади свідків Єгови було звинувачення у тому, що „вона заохочувала своїх членів вчиняти самогубство та відмовлятися від медичної допомоги у ситуаціях , в яких існувала загроза життю”. Суд визнав, що „звинувачення у підштовхуванні до самогубства насправді не мало жодних підстав”.

У своєму рішенні Суд підтримав право свідків Єгови вибирати лікування без застосування переливання крові: „Свобода погодитися на конкретний метод лікування, відмовитися від нього або вибирати альтернативний метод лікування є важливою складовою принципів самовизначення і особистої недоторканості. Повнолітній пацієнт має право вирішити, наприклад, чи погодитися на операцію чи певне лікування; так само він може вирішувати, чи погодитися на переливання крові”.

Рішення Європейського Суду з прав людини є серйозною пересторогою проти виявів нетерпимості та екстремізму на релігійному ґрунті, що спричиняють міжконфесійну ворожнечу та інші форми ксенофобії. Відносини в суспільстві (в тому числі й міжконфесійні) не набули ще такого ступеня толерантності, коли б всі без винятку державні, правозахисні, судові, громадсько-політичні й релігійні організації послідовно й безумовно дотримувалися принципів демократичного правопорядку і громадянської злагоди. Пам'ять про репресивну антирелігійну політику тоталітарних режимів минулого, від яких зазнали переслідування сотні тисяч віруючих католиків, православних та протестантів (баптистів, п'ятидесятників, адвентистів, свідків Єгови), а також віруючих нехристиянських конфесій (мусульман, іудеїв, та інших), стоїть і нині на сторожі їхнього права на свободу совісті, на свободу буття релігії в її конфесійних виявах.

Свобода буття релігії, як і свобода не сповідувати жодної релігії і бути атеїстом – це велике завоювання демократії Новітнього часу. Це, по суті, досягнуте торжество ідеї віротерпимості, свободи думки, переконання і толерантності за всю історію людства.

Нинішній понтифік Бенедикт XVI в енцикліці “Caritas in Veritate” – „Любов в істині” (від 27 червня 2009 р.) свободу релігії відніс до невід'ємного чинника інтегрального розвитку людства. Папа захищає „право вільного вибору і проголошення своєї релігійної віри”. Заперечення права на релігійну свободу, пояснює Бенедикт XVI, відбувається там, де „виникають релігійні конфлікти, мотивація яких є прикриття інших намірів – влади і збагачення” [4. §56]. Це підтверджується практикою тоталітарних режимів минулих часів. Але це також підтверджується практикою нашого часу, коли безвідповідальні або заангажовані засоби масової комунікації чи правоохоронні органи, представники деяких місцевих органів влади намагаються свідомо чи замовно по-різному ставитися до зареєстрованих і таким чином визнаних українським законодавством церков і релігійних організацій, ділити їх на „наших” і „чужих”, „історичних” і „привнесених” в Україну. Жонглювання жупелом „секта”, „сектант”, навішування таких ярликів на вкорінені в Україні понад 100-150 років протестантські конфесії – це повернення до практики тоталітарних режимів і найсумніший вияв нетолерантності і релігієзнавчої необізнаності.

В умовах демократії і свободи совісті церкви і релігійні організації мають всі можливості захищати свої людські права, свою людську гідність. Саме про це нагадає рішення Європейського суду з прав людини і водночас застерігає тих, хто

вдається до нетолерантних методів у вибіркового ставленні до окремих конфесій, статути яких визнані Українською державою і які дотримуються у своїй віросповідній діяльності чинного українського законодавства.

У згадуваній вже енцикліці Бенедикта XVI “*Caritas in Veritate*” розкрито ставлення Магістеріуму (Навчальної влади Католицької Церкви) до різних понять, пов'язаних з релігією: релігійної свободи, релігійної байдужості (індеферентизму), релігійного фундаменталізму, релігійного фанатизму, практичного атеїзму. Папа цілком слушно характеризує релігійний фундаменталізм терористичного спрямування, який несе страждання, руїну, смерть, блокує діалог між народами і культурами, унеможливує мирне й цивілізоване використання людських і природних ресурсів. Проте насторожує такий висновок цієї енцикліки: „Релігійна свобода не означає що всі релігії мають ту ж саму цінність. Особливо для виконавців політичної влади необхідне розпізнавання внеску культур і релігій у будівництво суспільної спільноти і пошанування спільного блага... „Ціла людина і всі люди” – то критерій для оцінювання також культур і релігій. Християнство як релігія „Бога в людському обличчі” містить в собі цей критерій” [4. §55].

«Розпізнавати» за поданим критерієм релігії – то скоріше проблема теологів і науки. Але зобов'язувати „виконавців політичної влади” робити таке „розпізнавання” (оцінювання) – то повернення до практики Гітлера і Геббельса, Сталіна і Берія (про що акцентувалася увага в цій статті), то дещо завуальований заклик до втручання у справи буття релігії, тим більше, коли стандартом для такого втручання є лише вимір позитиву християнської релігії, поза якою всі інші релігії і культури є вже під підозрою.

І все ж пом'якшуючим аспектом зазначеного ригоризму в „оцінюванні” релігії є визнання папою того, що „віруючі зобов'язані поєднувати свої зусилля з усіма людьми доброї волі іншого віросповідання і невіруючими, щоб цей світ дійсно відповідав Божому плану: жити як одна сім'я під оком Сотворителя” [4. §55]. Критерієм співпраці віруючих усіх релігій і невіруючих є засада субсидіарності. Досить толерантним є заклик Бенедикта XVI до „плототворного розвитку віри і розуму”, що „збільшує результативність справ милосердя і створює найсприятливіші умови для співпраці віруючих і невіруючих” [4. §55].

Відтак, конфесійна толерантність є основою стабільності українського суспільства. Встановлення переваг чи обмежень будь-якої релігії, віросповідання, релігійної організації – це не тільки повернення до практики тоталітарних режимів, а й виклик сучасній демократії – найбільшій цінності людської цивілізації.

Використані джерела:

1. Procesy obuczajowe przeciw Kościołowi // Niedziela. Tygodnik katolicki. – №15.– 11. IV.2010.
2. Kampania antykościelna trwa // Niedziela. Tygodnik katolicki. №15.– 11. IV.2010.
3. Теологический энциклопедический словарь. Под редакцией Уолтера Элвелла. – М., 2003.
4. Encyklica Caritas in Veritate Benedykta XVI ... o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie. – Libreria editrice Vaticana. – Vaticana. – Watykan. – 29 czerwca 2009.